

ABDURAU FİTRAT'IN HAYATI VE İLMÎ FAALİYETLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Vahit CELAL*

Öz: XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Türkistan'ın içtimai ve siyasi hayatı birçok tarihsel olaylara sahne olur. Rusya'nın Türkistan'daki sömürgecilik siyaseti Türkistan halkına olumsuz etkiler bırakır. Bunun sonucunda Türkistan'da bu tür hareketlere karşı çeşitli şekillerde büyük mücadeleler verilir. Türkistan'da ilk olarak marifetçilik hareketi sonrasında da ceditçilik hareketi ortaya çıkar. Abdurau Fıtrat bu hareketlerin önemli temsilcilerinden biridir. Makalede örnek şahsiyet olarak Abdurau Fıtrat'ın hayatı ve ilmî faaliyetleri hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Abdurau Fıtrat, Ceditçilik, İslah, Mücadele.

LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF ABDURAU FİTRAT

Abstract: XIX. at the end of the century and the beginning of the XXth century the social and political life of Turkestan becomes the scene of many historical events. Russia's colonial policy in Turkestan has a negative effect on the people of Turkestan. As a result, there are various struggles against such movements in various forms in Turkestan. In Turkestan, firstly, after the illumination movement, the movement of jeditism occurs. Abdurau Fıtrat is one of the important representatives of these movements. In the article, it is aimed to give information about Abdurau Fıtrat's life and scientific activities.

Keywords: Turkestan, Abdurau Fıtrat, Jeditism, Breeding, Struggle.

Giriş

İslam düşünce tarihinin yeniden dönemlendirme anlayışına göre "Arayışlar Dönemi" şeklinde ifade edilen dönemde Türkistan'da tarihsel, siyasi ve kültürel açıdan önemli değişimler yaşanmıştır. Bu durum birçok olumsuz neticeler doğurmuş ve mahalli aydınlar çıkış yolları aramışlardır. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için idare ve eğitim sisteminin ıslah edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve Doğu devletlerinde gerçekleşmekte olan iktisadi, toplumsal, medenî alanlardaki değişiklikler çeşitli yollarla Türkistan hayatına girmeye başladı. Bu dönemde Rusya Çar Hükümeti çoktan arzulamış olduğu Türkistan'ı istila etmeye ve imparatorluk sınırlarını güneye doğru daha da genişletmeye girişiyordu (Хайруллаев, 2001, s.338). On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Türkistan Hanlıklarına karşı kendi tasarrufundaki tüm silah ve imkânlardan istifade ederek saldırıya başladı. Bu durum

* Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

karşısında Türkistan halkı çok zor durumda kaldı. 1870'lı yıllarda Kokand (Hokand) Hanlığı¹ sona erdirildi. Diğer taraftan Buhara ve Hive Hanlıkları da Rusya'nın güdümüne girdi ve Türkistan'da Rus sömürgecilik sistemi kuruldu. Bölge halkının bu gelişmeler karşısında oluşabilecek isyanları bastırabilmek için sömürgecilerin silahlı güçleri teyakkuz halinde bekletiliyordu (Jalolov, 1999, s.140; Ўзбекистон Халқлари Тарихи II, s.233).

Dünyada ve özellikle de Yakın Doğu devletlerindeki değişim ve Rusya'nın bu yeni müstemlekesine girmekte olan Avrupa medeniyetinin yenilikleri Türkistan'da yerli halkın aşağılanmasına karşı marifetçilik hareketinin gelişmesine yol açtı. Bu yeni anlayış özellikle halkı yeni medeniyete ve marifete davet ediyordu. Milleti uyandırmaya çalışıyor, yenilenmekte olan maneviyatı iyi kavranmasına sebep oluyordu. Bu hareketin sonucunda marifetçilikten ceditçilik anlayışı meydana geldi ve daha sonra siyasi meselelerle de ilgilenmeye başladı (Хайруллаев, 2002, s.11).

Aslında bu süreç sadece Türkistan'da değil İslam dünyasının çoğu bölgelerinde yaşanmıştır. Sömürgeci kurtulmak için XIX. Yüzyıl sonu ve XX. Yüzyıl başlarında İslam dünyasında mahalli aydınlar, ulema ve siyasiler, ekonomik, siyasi ve kültürel bakımlardan parçalanmış olan toplumu birleştirecek ve daha aktif hale getirecek fikirleri ve yolları aramaya koyulmuşlardır (Арзамходжаев, 2006, s.33). Bu aşamada söz konusu gruplar *gelenekçiler* ve *yenilikçiler* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çoğunluğu oluşturan gelenekçiler, İslam toplumunun değerleri ve bunları topluma aktaran eğitim sistemini olduğu gibi korunmasını istiyorlardı. Azınlıktaki yenilikçiler ise geleneksel bazı değerleri değiştirmek, dine çağdaş hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilecek yorumlar kazandırmak ve eğitim sistemlerinde önemli islahatlar yapmak taraftarı idiler (Erşahin, 2000, s.2).

Abdurauf Fitrat, XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında Türkistan'da içtimai düşüncelerin ciddi bir şekilde uyanmasına sebep olan ceditçilik hareketini destekledi ve önemli temsilcilerinden biri oldu. Türkistan ceditçilik hareketinin "atası" diye anılan Mahmud Hoca Behbudî ile birlikte hareket etti. Türkistan'da "Tarakkiy", "Hurşid", "Sadoi Turkiston", "Oyna", "Turon" ve "Buhoroi Şarif" gibi yeni gazetelerin ve dergilerin gün yüzüne çıkmasında söz konusu iki düşünür öncülük etti (Гойибова, 1996, s.4).

Türkistan'da marifetçilik hareketi üç dönemde ele alınabilir:

1. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından 1905 yılına kadarki dönemde Ahmet Daniş (1827-1897), Furkat (1858-1909) gibi düşünürlerin isimleri ile ilişkilidir. Halkın zihniyetini ve medeniyetini geliştirmeye yönelik içtimai-felsefi ve bedîi-estetik tefekkürün geliştirilmesi dönemi,

¹ Kokand Hanlığı, bugünkü Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içinde kalan bir alanda, 1740 - 1876 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Özbek devletidir. Buhara Hanlığı (Buhara Emirliği) ve Hive Hanlığı ile birlikte "Özbek Hanlıkları" olarak anılmıştır.

2. XX. Yüzyılın başlarında meydana gelen ve ceditçilik olarak tarih sayfalarına giren, 1917 yılına kadar faaliyetlerini devam ettiren, milli egemenlik, istiklal ve çağdaş bir hayat için mücadele dönemi,

3. 1917 yılından sonra “milliyetçiler”, “pantürkistler”, “panislamistler” damgasını alan, aslında milliyetçi münevverler hareketinin yaygın olduğu dönem (Махмудова, 2006, s.113).

Türkistan bölgesindeki ıslahatçıların ve ceditçilerinin önemli bir kısmı ulemeden oluşuyordu. Buhara uyanışının başlatıcılarından Ahmed Daniş (1827-1897), Semerkand ceditçilerinin başı Mahmudhoca Behbudi (1874-1919) ve Taşkent ceditçilerinin önderi Münevver Kari (1878-1931) birer din alimi oldukları bilinmektedir (Erşahin, 2000, s.3). Bununla birlikte Ahmed Daniş'in 1856 yılında ve XIX. Yüzyılın 60-80'li yıllarında Buhara emirinin Petersburg'a gönderen elçileri arasında yer aldığı görülür (Жалолов, 1999, 177). Her ne kadar SSCB yönetiminin hakim olduğu dönemlerde yazılan kitaplarda Ahmed Daniş, Furkat gibi aydınların dinden uzaklaştıkları ve mahalli dini çevreler tarafından da dışlandıkları belirtilir (Хайруллаев, 1985, 205)

Ceditçilerin amacı, ülkelerini çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık vb. sosyal ve kültürel alanları tecdid-ıslah etmek, Türkistan'a tekrar İslam medeniyetini ve yerlilerin siyasi hakimiyetini kazandırmaktı (Erşahin, 2000, s.3). Ancak bu amacı gerçekleştirmede büyük bedeller ödendiği söylenebilir. Buna 1938 yılında aydınların kurşuna dizilmeleri örnek olarak gösterilebilir.

Çarlığın istilası Türkistan halklarının iktisadi, siyasi vb. alanlarda ilerlemesini engelliyordu. Ancak Çarlığın egemenliği uzun sürmedi, 1917 yılındaki bütün Rusya'da gerçekleşen Şubat ve Ekim İnkılâpları Çarlık yönetimini ortadan kaldırdı. Bu sebepten Çarlığın müstemlekesi konumunda olan Türkistan'da fiili durum da sona erdi.

1918 yılında Türkistan Özerk Sosyalistik Cumhuriyeti kuruldu, fakat onun ömrü de kısa sürdü. 1920'li yıllarda Buhara ve Hive Hanlıkları da sırasıyla ortadan kaldırıldı (История Народов Узбекистана II, 1947, s.448). 1924 yılında Türkistan'da Bolşevikler ve onun Türkistan'daki bürosu tarafından yapılan tek Sovyetler Birliği'ndeki milli devletlerin sınırlarının belirlenmesi gerçekleştirildi. 1924'te Stalin tarafından yapılan bir düzenleme ile Türkistan sadece şive farklarına dayanan milli devletlere bölündü. Bu düzenleme ile şu cumhuriyetler oluşturuldu (Djalalov, 2003, s.4):

1. Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (27 Ekim 1924).
2. Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (27 Ekim 1924).
3. Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (Önce 14 Ekim 1924'te Özerk Bölge, 15 Mart 1925'te Özerk cumhuriyet ve 15 Ekim 1929'da Federal cumhuriyet).

4. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (Önce 14 Ekim 1924'te Kara Kırgız Özerk Bölgesi, 1 Şubat 1926'da Özerk cumhuriyet ve 5 Aralık 1936'da Federal cumhuriyet).

5. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (İlk olarak 26 Ağustos 1920'de Kırgız Özerk cumhuriyeti, Nisan 1925'te Kazak Özerk cumhuriyeti, 5 Aralık 1936'da Federal cumhuriyet).

Türkistan'da bu şekilde oluşturulan milli devletler yaklaşık 70 yıl Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetimi tarafından varlıklarını sürdürdüler. Bu dönemde özellikle Abdurauf Fitrat gibi münevver şahısların görüşleri dönemin ideolojik anlayışına ters düşmesinden dolayı uzun bir süre halk düşmanı olarak ilan edildi ve unutturulmaya çalışıldı.

Makalede Türkistan'da meydana gelen yeni durum karşısında mücadele eden, yerel halkın aydınlanmasında ve uyanmasında önemli faaliyetler gerçekleştiren, sonunda da bu uğurda idam edilen Abdurauf Fitrat'ın hayatı ve ilmi çalışmaları hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Abdurauf Fitrat'ın Hayatı (1886-1938)

Abdurauf Fitrat, XX. Yüzyıl Özbek edebiyatının, bilim ve medeniyetinin en büyük temsilcilerinden birisidir. Nitekim o, edebiyat teorisyeni, dilci, dramaturg ve şair, yayıncı ve gazeteci, istidatlı devlet erbabı idi (Хайруллаев, 2002, s.84). Fitrat 1886 yılında Buhara'da doğmuştur. Fitrat lakabı "doğuştan yetenekli" anlamında Abdurauf'a verilmiştir. Fitrat'ın babası Abdurahimboy ticaret ile meşgul olmasından dolayı sık sık yurt dışına seferlere giden ve dünyadan haberdar olan döneminin aydın kişilerinden idi (Фитрат, 2000, 5). Fitrat ailenin büyük çocuğu olup, ilköğrenimini dinî mektepte sonra Buhara'nın meşhur "Mirarab" medresesinde devam ettirmiştir (Гойибова, 1996, s.40). Fars ve Özbek dillerini mükemmel derecede bilen Fitrat Arap dilini de ileri seviyede öğrenmiştir. Memleketinde yaşanmakta olan içtimai-siyasi olaylara, özellikle ceditçilik hareketine özel ilgi duymuştur. Ceditçilik hareketinin yardımı ile 1909-1913 yıllarında yüksek tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a gönderilmiştir (Мамажонов, 2001, s.388). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur (Назаров, 2004, 428). Türkiye'de eğitim aldığı sıralarda Fitrat'ın dünya görüşü, siyasi, edebi düşüncesi değişmiş ve ilerlemiştir. Nitekim bu değişime örnek olarak dinî hurafeleri tenkit etmiş, mektep-maarifi ve Türkistan'daki idare usulünü ıslah edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Fitrat, Türkiye'den döndükten sonra Buhara ve Semerkand'da ceditçiler ile birlikte faaliyet yürütür. Çünkü ceditçilerin bir kolunun maarif-marifet yoluyla halkın durumunun iyileştirilebileceğini, diğer kolunun da devlet düzenini ıslah ederek ve yeniden yapılandırılarak halkın ve devletin durumunun iyileşebileceğini dile getirdiklerini görür. Fitrat da bu düşünceleri destekler ve bu amaçla hareket eder. Fitrat, aynı zamanda öğretmenlik yapmaya başlar ve Genç Buharalılar'ın yayın ve teşkilat işlerinde çalışır. 1917 yılına kadar da teşkilatın liderliğini sürdürür (Eraslan, 2000, s.48). 1917 Şubat devriminden sonra Genç Buharalılar'ın devrimci

partisi kurulur. Merkez komitesi üyeleri arasından Fitrat kâtip olarak ve Fayzulla Hocaev ise üye olarak iştirak eder.

Fitrat daha sonraki hayatında çeşitli topluluklarda ve devlet kademelerinde çalışır. Bununla birlikte o, medya vasıtasıyla kendi fikirlerini yaymaya girişir. 1918 sonu ile 1919 başlarında Taşkent'te “Çağatay Gurungi” adlı topluluğu kurar. Onun amacı Türkistan aydınları arasında birliği sağlamak ve Çağatay dilini esas alarak Türkistan için ortak edebi bir dil yaratmak olmuştur. Bu konu ile ilgili görüşlerini 1919 yılında *İştirakiyyun*'da basılan *Dilimiz* adlı makalesinde dile getirmiştir (Гойибова, 1996, s.50). Fitrat Türkistan halklarının bir olduğunu savunmuş ve parçalanmasına da şiddetle karşı çıkmıştır.

1919-1920'de ise Afganistan'ın Taşkent Büyükelçiliği'nde tercüman olarak görev yapar (Erşahin, 2000, 31). Fitrat 1921 yılında Buhara'ya giderek devlet işlerinde aktif rol alır. 1923 yılında ise Fitrat Moskova'ya gitmek zorunda kalır. Moskova'da bulunduğu sıralarda Şark Dilleri Enstitüsü'nde araştırmacı-öğretim üyeliği yapar ve 1924 yılında da kendisine profesörlük unvanı verilir.

Fitrat Moskova'dan döndükten sonra Buhara, Semerkand, Taşkent üniversitelerinde ders verir. Özbekistan Devlet Bilimsel Araştırmalar Enstitüsünde, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde, Özbekistan Bilimler Komitesi'nde çalışır. Bu dönemlerde Fitrat şiirler, piyesler ve bilimsel eserler yazar. 1925 yılında Sencer Sıddık ile Fergana taraflarında bir ilmî gezi yapar. Bu gezi esnasında Türk kültürünün en önemli kaynaklarından Kutadgu Bilig'in bir yazmasını bularak ilim dünyasına kazandırır (Erşahin, 2000, s.32). Ancak Fitrat'ın bu tür faaliyetleri Bolşevikler ve Sovyet hükümeti yöneticilerinin hoşuna gitmiyordu. Bunun sonucunda Abdurauuf Fitrat'ı, Abdulla Kodiriy'i, Çolpon, Batu, Usman Nosir gibi aydınları “halk düşmanı” şeklinde suçlanırlar ve 23 Nisan 1937 tarihinde mezkur aydınlar tutuklanırlar (Хайруллаев, 2002, s.85). 4 Ekim 1938 tarihinde Fitrat, Abdulla Kodiriy ve Çolpon vahşi bir şekilde kurşuna dizilerek idam edilir. Bununla birlikte Fitrat 1957 yılında Sovyet yönetimi Yüksek Mahkemesinin Askerî Komitesi tarafından aklanır.

Abdurauuf Fitrat'ın İlmî Faaliyetleri

Abdurauuf Fitrat çok yönlü yazar ve düşünürdür. Onun ilmî ve toplumsal faaliyetleri kendi halkını cehaletten, gafletten uyandırmaya yönelmiş olup, ilim ve marifete teşvik edici mahiyettedir. Onun üzerinde önemle durduğu konular arasında milli bağımsızlık düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle İstanbul'da geçirdiği 1909-1913 yılları yeni ıslahatçı ve inkılapçı fikirlerle tanışmasına imkan hazırlamıştır (Erşahin, 2000, s.32).

Fitrat'ın ilk kitaplarından birisi olan *Münazara* adlı eseri Buhara Emiri yayımlanmasına izin vermemesinden dolayı 1909 yılında İstanbul'da Fars dilinde yayımlanmıştır. Daha sonra bu eser Hacı Muin tarafından Özbek diline tercüme edilmiş ve 1911 yılında *Turkiston Vilayetin*

Gazeti'nde yayımlanmıştır (Мамажонов, 2001, s.389). Ayrıca eser Rus albay Yagello tarafından Rus diline de çevrilmiştir (Гойибова, 1996, s.53). Fıtrat söz konusu eserinde “...Buhara'nın yönetim şeklini, talim-terbiye usulünü, resmî idareleri eleştirdim. Kitap Buhara'da yaygınlaşmaya başladı. Onun naşirleri olan Buhara ceditçilerini tehlikeli duruma maruz bırakmamak için Emir ile ilgili önsöz yazdım ve bunun sebebi güya eleştiri kendisine değil de, memurlara ait olduğunu gösterdim.” (Мамажонов, 2001, s.389). Fıtrat tenkidi düşüncelerini ancak bu şekilde dile getirebilmiştir. Ayrıca Fıtrat *Münazara* adlı eserinde dünyevî bilimlerle birlikte eski edebiyat ve dinî konuları da kapsayan “usulü cedit” olarak adlandırılan yeni maarif sisteminin temellerini göstermiştir.

Abdurauf Fıtrat'ın yine İstanbul'da 1910 yılında Fars dilinde *Sayha* adlı şiirleri içeren kitabı ve *Hind Seyyahının Kıssası* adlı eseri de 1912 yılında neşredilmiştir. *Hind Seyyahının Kıssası* eseri roman tarzında yazılmış olup, Fıtrat'ın nesir eserleri içerisinde özel yere sahiptir. Nitekim eserde ülke hayatının birçok meseleleri, halkın zor hayatı, askerî yetkililerin düzensizlikleri, şehir ve köylerin ekolojik durumları, halk sağlığını muhafaza edilmesi, sanayi ve üretimin zayıflığı gibi ıslah edilmesi gereken konular Hind seyyahının görüşleri aracılığıyla ifade edilmiştir. Fıtrat mezkur eserinde “Türkistan halkları neden böyle bir duruma düştü? Bundan nasıl kurtulabilir?” şeklinde sorular yönelmiştir. (Шарқ Юлдузи, 1991, s.6).

Fıtrat 1919 yılında “Şark Siyaseti” adlı bir makale kaleme alır. Makalede “...Şark'taki erk için verilen mücadelelerin birleştirilmesi gerekir...” şeklinde yaşanmakta olan siyasi süreçlere dikkat çeker.

Fıtrat 1920 yılında *Gerçekten Sevmek (Çin Sevgi)* ve 1923 yılında da *Hind İstilacıları* adlı eserlerini kaleme almıştır. *Hind İstilacıları* adlı sahne eserinde müstemleke zülmüyle ezilen halkların yabancılara karşı mücadeleleri tasvir edilmiştir. Her ne kadar eserin içeriği ve kahramanları Hindlilerden oluşsa da, aslında bu devirde Çar hükümetinin baskısı altında ezilen Türkistan faciasına adanmıştır (Гойибова, 1996, s.58). Yine 1924 yılında *Abulfayzhon* adlı trajedisini meydana getirmiştir (Хайруллаев, 2002, s.86).

Bunların dışında Fıtrat dinî konuları içeren ilmî risaleler, piyesler, hikayeler de kaleme almıştır. *Kiyamet, Şeytanın Tanrı'ya İsyanı, Rozalar, Mirac, Zaynabning Imoni, Ok Mozor, Kişik Eşon ve Zeyd ve Zeyneb* gibi eserler örnek olarak gösterilebilir.

Seyfettin Erşahin, Abdurauf Fıtrat'ın fikir serüvenini üç döneme ayrılabilirliğini ifade etmektedir.

1. 1909-1918: Buhara ceditçileri ve Genç Buharalılar mütefekkeri konumundaki bu dönemde Münazara, Seyyah-ı Hind, Rehber-i Necat ve Aile gibi çalışmalarında daha çok bir İslam ıslahatçısı ve milliyetçi olarak Buhara başta olmak üzere Türkistan'ın uyanışı için uğraşmıştır. İstanbul'dan döndükten sonra 1913-1917 yıllarında Orta Asya'da ortaya çıkan büyük siyasi,

kültürel ve toplumsal değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte, Genç Buharalıların önde gelen bir üyesi olarak Emir'e karşı mücadelelere katılmış, sol ceditçilerin önderliğini yapmıştır.

2. 1918-1924: Bolşeviklere inanan Fitrat, Türkistan'ın geri kalmışlıktan ve İslam dünyasının İngiliz sömürgesinden kurtulmasını Bolşevik Rusya ile ittifakta ve sosyalistlere katılmakta görür. Dünyanın Batı sömürgesinden kurtuluşunu Şark'ın Rusya ile birlikte hareket etmekte olduğuna inandı.

3. 1924-1938: Bu yıllarda Fitrat, Bolşevik Rusya'nın himayesinde Türkistan'ın yeni hayat yolunu kurmasının mümkün olduğuna inandı. Ancak kısa sürede siyasi hayal kırıklığı ve başarısızlıktan sonra tekrar edebî ve ilmî çalışmalarına dönen Fitrat, 1924-1938 yıllarında İslam'dan sosyalizme, oradan da ateizme varan bir karanlık macera yaşamıştır. Ayrıca Erşahin, Fitrat'ın fikir hayatında onun en değişmez vasfının milliyetçilik olduğunu ifade etmektedir (Erşahin, 2000, s.34).

Sonuç

İslam düşünce ve medeniyet tarihinin yeniden dönemlendirme anlayışına göre XIX. ve XX. Yüzyıllar “Arayışlar Dönemi” şeklinde ifade edilmektedir. Bu yüzyıllarda sadece Türkistan bölgesinde değil bütün İslam ülkelerinde yeni arayışlar içerisinde oldukları görülmektedir.

XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında Türkistan'ın içtimai ve siyasi hayatı birçok tarihsel olaylara sahne olur. Rusya'nın Türkistan'daki sömürgecilik siyaseti olumsuz neticeler doğurur. Bunun sonucunda Türkistan'da bu tür hareketlere karşı çeşitli şekillerde büyük mücadeleler verilir. Türkistan'da ilk olarak marifetçilik hareketi sonrasında da ceditçilik hareketi ortaya çıkar.

Abdurauf Fitrat XX. Yüzyıl Özbek edebiyatının ve Buhara ceditçilik hareketinin en büyük temsilcilerinden birisidir. 1886 yılında Buhara'da ticaret ile meşgul olan Özbek bir baba ve Tacik bir anadan dünyaya gelir. Onun yaşamış olduğu yıllar Türkistan'da siyasi, tarihsel, kültürel değişimlerin hüküm sürdüğü döneme rastlar. Buna rağmen Fitrat çok iyi bir eğitim ve öğrenim görür. Nitekim o, ilköğrenimini dinî mektepte sonra Buhara'nın meşhur “Mirarab” medresesinde devam eder. Fars ve Özbek dillerini mükemmel derecede bilen Fitrat Arap dilini de ileri seviyede öğrenir. Daha sonra 1909-1913 yıllarında yüksek tahsilini tamamlamak üzere geldiği İstanbul'da Fitrat'ın dünya görüşü, siyasi, edebi düşüncesi değişir ve deneyim kazanır. Hatta ilk eserlerini İstanbul'da bastırır.

Memleketine döndüğünde burada yaşanmakta olan içtimai-siyasi olaylara, özellikle ceditçilik hareketine meyleder. Buhara ve Semerkand'da ceditçiler ile birlikte faaliyet yürütür. Fitrat, aynı zamanda öğretmenlik yapmaya başlar ve Genç Buharalıların yayın ve teşkilat işlerinde çalışır. 1918 sonu ile 1919 başlarında Taşkent'te “Çağatay Gurungi” adlı topluluğu kurar. Onun amacı Türkistan aydınları arasında birliği sağlamak ve Çağatay dilini esas alarak

Türkistan için ortak edebi bir dil yaratmaktır. Fıtrat, Türkistan halklarının bir olduğunu savunur ve parçalanmasına da şiddetle karşı çıkar.

1923 yılında Fıtrat Moskova'ya gitmek zorunda kalır. Moskova'da bulunduğu sıralarda Şark Dilleri Enstitüsü'nde araştırmacı-öğretim üyesi olur ve 1924 yılında da kendisine profesörlük unvanı verilir. Moskova'dan döndükten sonra Buhara, Semerkand, Taşkent üniversitelerinde ders verir. 1925 yılında Sencer Sıddık ile Fergana taraflarında bir ilmî gezi yapar. Bu gezi esnasında Türk kültürünün en önemli kaynaklarından Kutadgu Bilig'in bir yazmasını bularak ilim dünyasına kazandırır. Fıtrat'ın bu tür faaliyetleri Bolşevikler ve Sovyet hükümeti yöneticileri tarafından takibe alınır. Bunun sonucunda Abdurauf Fıtrat ile birlikte Abdulla Kodiriy, Çolpon, Batu, Usman Nosir gibi aydınları "halk düşmanı" şeklinde suçlanarak ve 23 Nisan 1937 tarihinde mezkur aydınlar tutuklanırlar. 4 Ekim 1938 tarihinde Fıtrat, Abdulla Kodiriy ve Çolpon vahşi bir şekilde kurşuna dizilerek idam edilirler. Bununla birlikte Fıtrat 1957 yılında Sovyet yönetiminin Yüksek Mahkemesinin Askerî Komitesi tarafından aklanır ve itibarı iade edilir. Bu tür kişilerle ilgili yazılanlar hakkında bir hususun belirtilmesinde fayda vardır. SSCB döneminde yazılan ve neşredilen kitap ve makalelerde söz konusu şahıslar dönemin ideolojisine uygun bir şekilde ele alınırlar. Ancak bağımsızlık sonrası dönemlerde yazılan ve neşredilen kitap, makalelerde farklı yaklaşım ve bilgiler bulunmaktadır.

Abdurauf Fıtrat'ın dünya görüşü hangi yaklaşımla ele alınırsa alınsın, Çar ve SSCB döneminde yaşayan halklar tarihsel ve kültürel bağlantılarını ancak bu şekilde koruyabilmiştir. Onun bazı düşünceleri bir takım ateistik veya metodolojik sorunlar taşımakla birlikte tarihsel bağları hatırlatacak birçok bilgi ve kültürel mirasın da taşıyıcısı olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Eraslan, Cezmi (1996), "FITRAT, Abdurauf,", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 48-49.

Fıtrat, Abdurauf (2000), *Buhara'da Cedidcilik Eitim Reformu Münazara ve Hind Kıssası*, Hazırlayan Seyfettin Erşahin, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Djalolov, Vahidjon (2003), *İ.Mominov ve Felsefî Çalışmaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Агзамходжаев, Саидакбар 2006, *История Туркестанской Автономии (Туркистон Мухторияти)*, Ташкент: Тошкент Ислон Университети нашриёти.

История Народов Узбекистана II, (1947), Под редакцией: С. В. Бахрушина, В. Я. Непомнина и В. А. Шишкина, Ташкент: Издательство АН УзССР.

Маҳмудова, Гули (2006), *Жадидизм ва Туркистонда Ахлоқий-Эстетик Фикр Тараққиёти*, Тошкент, Давр Пресс Нашриёти.

Мўминов, Иброхим (1999), Ўзбекистондаги Табиий-Илмий ва Ижтимоий-Фалсафий Тафаккур Тарихидан Лавҳалар, (Масъул Мухаррир: Абдулҳафиз Жалолов), Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиси Фан Нашриёти.

Хайруллаев, Музаффар (2002), Буюк Истеъдод Соҳиблари, Тошкент, Адолат Нашриёти.

Ўзбекистон Халқлари Тарихи II, (1993), Аҳмадали Асқаров таҳрири остида, Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиси Фан Нашриёти.

Мамажонов С. (2001), *Маънавият Юлдузлари*, (Масъул Мухаррир: М. М. Хайруллаев), Тошкент: Абдулла Қодирий Номидаги Халқ Мероси Нашриёти, 388-393.

Назаров, Қиёмиддин (2004) Фалсафа Қомусий Луғат, Тошкент, Ўзбекистон Файласуфлар миллий жамияти нашриёти.

Хайруллаев Музаффар (2001), *Маънавият Юлдузлари*, (Масъул Мухаррир: М. М. Хайруллаев), Тошкент: Абдулла Қодирий Номидаги Халқ Мероси Нашриёти, 338-339.

Ғойибова, Шаҳноза (1996), Абдурауф Фитратнинг Ижтимоий-Фалсафий Қарашлари, Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент.

Фитрат, Абдурауф (2000), Танланган Асарлар I. жилд, Масъул муҳаррир: Н. Каримов, Тошкент, Манавият Нашриёти.

Хайруллаев, Музаффар (1985), Культурное Наследие и История Философской Мысли, Ташкент, Издательство «Ўзбекистан».